בס״ד

וידר יעקב נדר והיה ה׳ לי לאלקים

1. בראשית כח׳

וַיִּיקַץ יַעֲקֹב מִשְּׁנָתוֹ וַיֹּאמֶר
אָכֵן יֵשׁ יְהוָה בַּמָּקוֹם הַזֶּה וְאָנֹכִי לֹא יָדָעְתִּי: וַיִּירָא וַיֹּאמַר
מַה־נּוֹרָא הַמָּקוֹם הַזֶּה אֵין זֶה כִּי אִם־בֵּית אֱלֹהִים וְזֶה
שַׁעַר הַשָּׁמָיִם: וַיַּשְׁכֵּם יַעֲקֹב בַּבֹּקֶר וַיִּקַּח אֶת־הָאֶבֶן אֲשֶׁר־
שָׂם מְרַאֲשֹׁתָיו וַיָּשֶׂם אֹתָהּ מַצֵּבָה וַיִּצֹק שֶׁמֶן עַל־רֹאשָׁהּ:
וַיִּקְרָא אֶת־שֵׁם־הַמָּקוֹם הַהוּא בֵּית־אֵל וְאוּלָם לוּז שֵׁם־הָעִיר
לָרִאשֹׁנָה: וַיִּדַּר יַעֲקֹב נֶדֶר לֵאמֹר אִם־יִהְיֶה אֱלֹהִים עִמָּדִי
וּשְׁמָרַנִי בַּדֶּרֶךְ הַזֶּה אֲשֶׁר אָנֹכִי הוֹלֵךְ וְנָתַן־לִי לֶחֶם לֶאֱכֹל
וּבֶגֶד לִלְבֹּשׁ: וְשַׁבְתִּי בְשָׁלוֹם אֶל־בֵּית אָבִי וְהָיָה יְהוָה לִי
לֵאלֹהִים: וְהָאֶבֶן הַזֹּאת אֲשֶׁר־שַׂמְתִּי מַצֵּבָה יִהְיֶה בֵּית
אֱלֹהִים וְכֹל אֲשֶׁר תִּתֶּן־לִי עַשֵּׂר אֲעַשְּׂרֶנּוּ לָךְ:

2. בראשית לא׳

וַיֹּאמֶר אֵלַי מַלְאַךְ הָאֱלֹהִים בַּחֲלוֹם יַעֲקֹב וָאֹמַר
הִנֵּנִי: וַיֹּאמֶר שָׂא־נָא עֵינֶיךָ וּרְאֵה כָּל־הָעַתֻּדִים הָעֹלִים עַל־
הַצֹּאן עֲקֻדִּים נְקֻדִּים וּבְרֻדִּים כִּי רָאִיתִי אֵת כָּל־אֲשֶׁר לָבָן
עֹשֶׂה לָּךְ: אָנֹכִי הָאֵל בֵּית־אֵל אֲשֶׁר מָשַׁחְתָּ שָּׁם מַצֵּבָה אֲשֶׁר
נָדַרְתָּ לִּי שָׁם נֶדֶר עַתָּה קוּם צֵא מִן־הָאָרֶץ הַזֹּאת וְשׁוּב אֶל־
אֶרֶץ מוֹלַדְתֶּךָ:

3. בראשית לה׳

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל־יַעֲקֹב קוּם עֲלֵה בֵית־אֵל וְשֶׁב־שָׁם וַעֲשֵׂה־
שָׁם מִזְבֵּחַ לָאֵל הַנִּרְאֶה אֵלֶיךָ בְּבָרְחֲךָ מִפְּנֵי עֵשָׂו אָחִיךָ:
וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל־בֵּיתוֹ וְאֶל כָּל־אֲשֶׁר עִמּוֹ הָסִרוּ אֶת־אֱלֹהֵי
הַנֵּכָר אֲשֶׁר בְּתֹכְכֶם וְהִטַּהֲרוּ וְהַחֲלִיפוּ שִׂמְלֹתֵיכֶם: וְנָקוּמָה
וְנַעֲלֶה בֵּית־אֵל וְאֶעֱשֶׂה־שָּׁם מִזְבֵּחַ לָאֵל הָעֹנֶה אֹתִי בְּיוֹם
צָרָתִי וַיְהִי עִמָּדִי בַּדֶּרֶךְ אֲשֶׁר הָלָכְתִּי: וַיִּתְּנוּ אֶל־יַעֲקֹב אֵת
כָּל־אֱלֹהֵי הַנֵּכָר אֲשֶׁר בְּיָדָם וְאֶת־הַנְּזָמִים אֲשֶׁר בְּאָזְנֵיהֶם
וַיִּטְמֹן אֹתָם יַעֲקֹב תַּחַת הָאֵלָה אֲשֶׁר עִם־שְׁכֶם: וַיִּסָּעוּ וַיְהִי
חִתַּת אֱלֹהִים עַל־הֶעָרִים אֲשֶׁר סְבִיבוֹתֵיהֶם וְלֹא רָדְפוּ אַחֲרֵי
בְּנֵי יַעֲקֹב: וַיָּבֹא יַעֲקֹב לוּזָה אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ כְּנַעַן הִוא בֵּית־אֵל
הוּא וְכָל־הָעָם אֲשֶׁר־עִמּוֹ: וַיִּבֶן שָׁם מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא לַמָּקוֹם אֵל
בֵּית־אֵל כִּי שָׁם נִגְלוּ אֵלָיו הָאֱלֹהִים בְּבָרְחוֹ מִפְּנֵי אָחִיו: וַתָּמָת
דְּבֹרָה מֵינֶקֶת רִבְקָה וַתִּקָּבֵר מִתַּחַת לְבֵית־אֵל תַּחַת הָאַלּוֹן
וַיִּקְרָא שְׁמוֹ אַלּוֹן בָּכוּת:

4. רמב״ן בראשית כח׳ כא׳

והיה ה׳ לי לאלהים. איננו תנאי כדברי רש״י *, אבל הוא נדר, וענינו אם אשוב אל בית אבי אעבוד השם המיוחד * בארץ הנבחרת במקום האבן הזאת שתהיה לי לבית אלהים *, ושם אוציא את המעשר. ויש בענין סוד * ממה שאמרו כל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה:

5. רקנטי בראשית א׳ א׳

ויאמר[72] אלהים — בעל הכחות כלם, כי המלה עיקרה אל, שהוא כח, והיא מלה מורכבת אל הם[73] [כאלו אל סמוך, והם * ירמוז לכל שאר הכחות. כלומר כח[73]] הכחות כולם *. ועוד יתבאר סוד בזה[74]. אם כן יהיה פשט הכתובים על נכון משמעותו, בתחלה * ברא אלהים את השמים, כי הוציא חומר שלהם מאין, ואת הארץ, שהוציא החומר שלה מאין. והארץ תכלול ארבע היסודות כלם, כמו ויכלו השמים והארץ וכל צבאם[75] שתכלול כל הכדור התחתון. וכן הללו את ה׳ מן הארץ תנינים וכל תהומות[76], וזולתם רבים. והנה בריאה הזאת, שהיא כנקודה קטנה דקה ואין בה ממש, נבראו כל הנבראים בשמים ובארץ.

6. רמב״ן בראשית לא׳ י״ג

כי אתה נדרת להיות עובד לשם המיוחד בארץ הנבחרת ולהיות לך האבן בית אלהים ולהוציא שם מעשרותיך, ואם תאחר נדריך עוד יקצוף האלהים על קולך[80]:

7. רמב״ן בראשית לה׳ א׳

ושב שם ועשה שם מזבח. לא ידעתי מהו ושב שם. ויתכן שצוהו לשבת שם תחלה * ואחר כן יעשה המזבח להטהר מעבודה זרה, או מן החללים שהרגו. כענין ואתם חנו מחוץ למחנה שבעת ימים[68], כי לא צוו עדיין במי חטאת, ויעקב נזדרז במצוה להטהר טרם בואו שם, או שיהיה ונקומה ונעלה בית אל מוקדם במעשה *. ואולי צוה ושב שם, לפנות מחשבתו לדבקה באל:

8. תנחומא וישלח ח׳

וְהַנּוֹדֵר וְאֵינוֹ מְשַׁלֵּם מִנַּיִן, דִּכְתִיב, כִּי־תִדֹּר נֶדֶר לַה׳ אֱלֹהֶיךָ לֹא תְאַחֵר לְשַׁלְּמוֹ וְגוֹ׳ (דברי׳ כג כב). וּכְתִיב, מוֹקֵשׁ אָדָם יָלַע קֹדֶשׁ וְאַחַר נְדָרִים לְבַקֵּר (משלי כ כה). וְאַחַר נְדָרִים לְבַקֵּר, פִּנְקָסוֹ מִתְבַּקֶּרֶת וּמַלְאָכִים מְלַמְּדִין עָלָיו חוֹבָה וּמַזְכִּירִין עֲוֹנוֹתָיו. אָמַר רַב שְׁמוּאֵל בַּר נַחְמָן, כָּל הַנּוֹדֵר וְאֵינוֹ מְשַׁלֵּם, גּוֹרֵם לְאִשְׁתּוֹ שֶׁתָּמוּת, שֶׁנֶּאֱמַר, אִם־אֵין־לְךָ לְשַׁלֵּם לָמָּה יִקַּח מִשְׁכָּבְךָ מִתַּחְתֶּיךָ (שם כב כז). הוּא שֶׁמֹּשֶׁה מַזְהִיר אֶת יִשְׂרָאֵל, דִּכְתִיב, כִּי־תִדֹּר נֶדֶר וְגוֹ׳. כִּי־דָרֹשׁ יִדְרְשֶׁנּוּ, שְׁנֵי פְּעָמִים לָמָּה. אֶלָּא לְלַמֶּדְךָ, דּוֹרְשׁוֹ וְדוֹרֵשׁ עֲוֹנוֹת אֲחֵרִים עִמּוֹ. וְכֵן הוּא אוֹמֵר, וְאַחַר נְדָרִים לְבַקֵּר. וְאָמַר רַבִּי יַנַּאי, הַנּוֹדֵר וְאֵינוֹ מְשַׁלֵּם, פִּנְקָסוֹ מִתְבַּקֶּרֶת לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ־בָּרוּךְ־הוּא וְאוֹמֵר, הֵיכָן פְּלוֹנִי בֶּן פְּלוֹנִי שֶׁנָּדַר נֶדֶר בְּיוֹם פְּלוֹנִי. בֹּא וּרְאֵה, כְּשֶׁהָלַךְ יַעֲקֹב לַאֲרַם נַהֲרַיִם מַה כְּתִיב שָׁם, וַיִּדַּר יַעֲקֹב נֶדֶר לֵאמֹר וְגוֹ׳ (בראש׳ כח כ). הֱשִׁיבוֹ עַל כָּל דָּבָר וְדָבָר. הָלַךְ וְנִתְעַשֵּׁר וּבָא וְיָשַׁב לוֹ וְלֹא שִׁלֵּם אֶת נִדְרוֹ, הֵבִיא עָלָיו עֵשָׂו וּבִקֵּשׁ לְהָרְגוֹ. נָטַל מִמֶּנּוּ כָּל אוֹתוֹ דּוֹרוֹן, עִזִּים מָאתַיִם, לֹא הִרְגִּישׁ. הֵבִיא עָלָיו הַמַּלְאָךְ וְרָפַשׁ עִמּוֹ וְלֹא הִרְגִּישׁ, שֶׁנֶּאֱמַר, וַיִּוָּתֵר יַעֲקֹב לְבַדּוֹ וַיֵּאָבֵק אִישׁ עִמּוֹ, זֶה סַמָּאֵל שָׂרוֹ שֶׁל עֵשָׂו שֶׁבִּקֵּשׁ לְהָרְגוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר, וַיַּרְא כִּי לֹא יָכֹל לוֹ; וְנַעֲשָׂה צוֹלֵעַ. כֵּיוָן שֶׁלֹּא הִרְגִּישׁ, בָּאת עָלָיו צָרַת דִּינָה, שֶׁנֶּאֱמַר, וַתֵּצֵא דִינָה. כֵּיוָן שֶׁלֹּא הִרְגִּישׁ, בָּאת עָלָיו צָרַת רָחֵל, שֶׁנֶּאֱמַר, וַתָּמָת רָחֵל וַתִּקָּבֵר. מְסַיֵּעַ לֵהּ לְרַב שְׁמוּאֵל בַּר נַחְמָן דְּאָמַר, כָּל הַנּוֹדֵר וְאֵינוֹ מְשַׁלֵּם גּוֹרֵם לְאִשְׁתּוֹ שֶׁתָּמוּת, שֶׁנֶּאֱמַר, אִם־אֵין לְךָ לְשַׁלֵּם וְגוֹ׳ *. אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ־הוּא, עַד מָתַי יְהֵא הַצַּדִּיק הַזֶּה לוֹקֶה וְאֵינוֹ מַרְגִּישׁ בְּאֵיזֶה חֵטְא לוֹקֶה, הֲרֵינִי מוֹדִיעוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר, וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל־יַעֲקֹב קוּם עֲלֵה בֵית־אֵל וְשֶׁב־שָׁם. אָמַר רַבִּי אִיבוֹ, מְהוֹלְתָךְ טַרְשָׁא אַקִּישׁ צָלָה. אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ־בָּרוּךְ־הוּא, לֹא הִגִּיעוּךָ הַצָּרוֹת הָאֵלוּ אֶלָּא עַל שֶׁאֵחַרְתָּ אֶת נִדְרְךָ. אִם אַתָּה מְבַקֵּשׁ שֶׁלֹּא יַגִּיעֲךָ עוֹד צָרָה, קוּם עֲלֵה בֵית־אֵל וַעֲשֵׂה שָׁם מִזְבֵּחַ לְאוֹתוֹ מָקוֹם שֶׁנָּדַרְתָּ לִי שָׁם נֶדֶר, אָנֹכִי הָאֵל בֵּית־אֵל אֲשֶׁר מָשַׁחְתָּ שָׁם מַצֵּבָה אֲשֶׁר נָדַרְתָּ לִּי שָׁם נֶדֶר. אָמַר רַבִּי אַבָּא בַּר כַּהֲנָא, אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ־בָּרוּךְ־הוּא לְיַעֲקֹב, בְּשַׁעַת עַקְתָא נִדְרָא, בְּשַׁעַת רְוָחָא שַׁמְטֵי *. כְּשֶׁהָיִיתָ בְּצָרָה נָדַרְתָּ, וּכְשֶׁאַתָּה בְּרֶוַח שָׁכַחְתָּ *. מִיָּד, וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל־בֵּיתוֹ וְאֶל כָּל־אֲשֶׁר עִמּוֹ וְגוֹ׳, וְנָקוּמָה וְנַעֲלֶה בֵּית־אֵל וְגוֹ׳, מַהוּ כֵן. שֶׁבְּשָׁעָה שֶׁנָּדַר מַה הוּא אוֹמֵר, אִם־יִהְיֶה אֱלֹהִים עִמָּדִי, שֶׁלֹּא נִטְעֶה אַחַר עֲבוֹדָה־זָרָה. וּשְׁמָרַנִי, מִגִּלּוּי עֲרָיוֹת. בַּדֶּרֶךְ הַזֶּה, מִשְּׁפִיכוּת דָּמִים. וְעַל שֶׁאִחֵר אֶת אֶת נִדְרוֹ, לָקָה בִּשְׁלָשְׁתָּן. עֲבוֹדָה־זָרָה מִנַּיִן, דִּכְתִיב, הָסִרוּ אֶת־אֱלֹהֵי הַנֵּכָר. גִּלּוּי עֲרָיוֹת, מִדִּינָה. שְׁפִיכוּת דָּמִים, וַיַּהַרְגוּ כָּל־זָכָר. לְלַמֶּדְךָ שֶׁאִחוּר נֶדֶר קָשֶׁה מִשְּׁלָשְׁתָּן, שֶׁעַל שֶׁאִחֵר אֶת נִדְרוֹ לָקָה בִּשְׁלָשְׁתָּן. טוֹב אֲשֶׁר לֹא־תִדֹּר מִשֶּׁתִּדּוֹר וְלֹא תְשַׁלֵּם (קהלת ה ד). רַבִּי מֵאִיר אוֹמֵר, טוֹב מִשְּׁנֵיהֶם שֶׁאֵינוֹ נוֹדֵר כָּל עִקָּר, אֶלָּא מֵבִיא אָדָם כִּבְשָׂתוֹ לָעֲזָרָה וְשׁוֹחֲטָהּ. רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר, טוֹב מִשְּׁנֵיהֶם שֶׁנּוֹדֵר וּמְשַׁלֵּם, שֶׁנֶּאֱמַר, נִדְרוּ וְשַׁלְּמוּ לַה׳ אֱלֹהֵיכֶם (תהלי׳ עו יב), שֶׁהוּא נוֹטֵל שָׂכָר עַל הַנֶּדֶר וְעַל הַשִּׁלּוּם. אָמַר רַב הוּנָא, מַעֲשֶׂה בְּאֶחָד שֶׁנָּדַר וְלֹא שִׁלֵּם, וְיָצָא לִפְרוֹשׁ בַּיָּם וְשָׁקְעָה סְפִינָתוֹ וָמֵת. וְרַבִּי אַמִּי אָמַר, הַנּוֹדֵר וְאֵינוֹ מְשַׁלֵּם, גּוֹרֵם לְעַצְמוֹ מִיתָה, שֶׁנֶּאֱמַר, כִּי־דָרֹשׁ יִדְרְשֶׁנּוּ ה׳ אֱלֹהֶיךָ מֵעִמָּךְ (דברים כג כב), מִמֶּנּוּ וְלֹא מִן מָמוֹנוֹ. אָמַר בֶּן־סִירָא, בְּטֶרֶם תִּדּוֹר הָכֵן נְדָרֶיךָ בַּל תִּהְיֶה כְּמַתְעֶה. אַל־תִּתֵּן אֶת־פִּיךָ לַחֲטִיא אֶת־בְּשָׂרֶךָ, רַבִּי אַחָא פָּתַר קְרָא בְּנוֹדֵר, אַל תִּתֵּן רְשׁוּת לְפִיךָ לַחֲטִיא אֶת־בְּשָׂרֶךָ. וְאַל־תֹּאמַר לִפְנֵי הַמַּלְאָךְ כִּי שְׁגָגָה הִיא, זֶה חַזָּן, שֶׁלֹּא תֹאמַר לֵהּ, אֲנָא לָא נַדְרִית כְּלוּם. לָמָּה יִקְצֹף הָאֱלֹהִים עַל קוֹלֶךָ וְחִבֵּל אֶת־מַעֲשֵׂה יָדֶיךָ, אֵלּוּ מְעַט מִצְוֹת וּמַעֲשִׂים טוֹבִים שֶׁבְּיָדֶךָ.

9. הר׳ הירש בראשית כח׳

נדר קרוב ל„נתר": קפץ, אך לא למעלה, אלא ממקום למקום, ונמצאת הוראתו: לעבור למקום אחר מתוך דילוג על הרווח שבינתיים; „נדר" קרוב גם ל„נטר", המורה לא רק על שמירה והטמנה, שכן נגזר ממנו שם העצם „מטרה", שהיא המקום — מ״ס —, אשר נוטרים אותו בלב ומשקיפים אליו מרחוק. „ולא תטר את בני עמך" (ויקרא יט, יח): אל יראה לבך בבני עמך מטרה לפגיעה: בוא יבוא הזמן שאגמול לך! והנה כדרך ש„נתר" מורה על העובר בגופו אל מטרה רחוקה מתוך דילוג על הרווח שבינתיים, ו„נטר" — על העובר במחשבתו אל אותה מטרה: כן כל „נודר" משים את עצמו בנקודת זמן שטרם באה, והרי הוא קובע מה ייעשה בה; והשווה את המליצות בל׳ חז״ל: „קפץ ונדר", „קפץ ונשבע".

ודוקא משום כך, משום שהוא מקדים את העתיד הלוט בערפל, נקרא הנודר חוטא (עי׳ נדרים כב ע״א). הן קשה הדבר למדי לסקור ולהעריך יפה את הרגע שבהווה ולמלא את חובותיו באמונה. מצוה ומעשה טוב שנתחייב לעשותם ברגע הבא, ניאלץ לקיים גם בלא שגמרנו בלב, ובנדר; יהיה אסור לנו לעשות עוול, למרות שנדרנו. נדרים מיותרים אפוא בין להרע ובין להיטיב. נשארים רק דברים חסרי ערך; אך יהיה זה יותר מסכלות, להעלות דבר חסר ערך לדרגת חובה רצינית, ועוד נוסף על כך — לעתיד הנעלם. רק במקרים יוצאים מן הכלל, בשעת צרה, כאשר, כמו כאן, אין מקדימים את העתיד, אלא, היפוכו של דבר, הרגע בהווה כה גדול, עד שהוא נעשה יסוד ובסיס לחיי העתיד, רק אז הנדר מותר, וגם למצוה ייחשב (עי׳ בראשית רבה ע, א).

10. שו״ע יו״ד רג׳

הלכות נדרים

רג. איזה דברים משובחים ואיזה הם מגונים.
ובו ז׳ סעיפים:

א * אל תהי רגיל בנדרים י כל הנודר (א) אף ע״פ (ה) שמקיימו נקרא רשע [א] י ונקרא חוטא:

ב [ב] י איחר אדם נדרו (ב) א (ג) פנקסו (°) נפתחת:

ג * הנודר כאילו בונה במה בשעת איסור הבמות והמקיימו (°) כאילו הקריב עליה קרבן שטוב יותר שישאל על נדרו ב [ג] ותני מילי בשאר נדרים י אבל נדרי הקדש מצוה לקיימן ולא ישאל עליהם אלא מדוחק: (ג) ג [ד] (וכן אם (ג) נשבע על איזה דבר לא ישאל עליו אלא מדוחק) (מרדכי פ״ג דשבועות בשם מוהר״ם וע״ס עב״י ס״ס ר״ל):

ד [ה] י צריך ליזהר שלא ידור שום דבר [ו] ואפי׳ צדקה אין טוב לידור * אלא אם ישנו בידו יתן מיד ואם לאו (ד) לא ידור עד (ו) שיהיה לו * ואם פוסקים צדקה וצריך לפסוק עמהם ד (ה) (א) יאמר בלא נדר:

ה [ז] י בעת צרה מותר לנדור:

ו (ה) יא האומר אשנה פרק זה וירא שמא יתרשל בדבר ה שרי ליה (ו) (ב) למנדר לזרוזי נפשיה וכן יב אם ירא שיתקפו יצרו ויעבור על איזו מצוה ממצות לא תעשה או יתרשל מקיום מצות עשה ו מצוה (ז) לישבע ולנדור כדי לזרז עצמו:

ז [ח] יג מי שנדר נדרים כדי לכונן דעותיו ולתקן מעשיו הרי זה זריז ומשובח כיצד מי שהיה זולל ואסר עליו הבשר שנה או שנתים או שהיה שוגה ביין ואסר היין על עצמו זמן מרובה או אסר השכרות לעולם וכן מי שהיה רודף שלמונים ונבהל להון ואסר על עצמו המתנות או הניית אנשי מדינה זו וכן מי שהיה מתגאה ביופיו ונדר בנזיר וכיוצא בנדרים כולם דרך עבודה לשם הם ובנדרים אלו וכיוצא בהם אמרו חכמים נדרים סייג לפרישות יד ואע״פ שהם עבודה לא ירבה אדם בנדרי איסור ולא ירגיל עצמו בהם אלא יפרוש מדברים שראוי לפרוש מהם בלא נדר:

11. [illegible]

כאשר נשבעת לאבותינו ארץ זבת חלב ודבש כדי שתתן טעם בפירות. יחש ארץ זבת חלב ודבש להבטחת האבות היא מכוונת מאד. כי לעם שפל א״צ הרחבת החיים ועוד תזיק לו ברכת הטבע היתירה והדגושה, שתתנהו לנום בחיק עצלות באשר אין לו מעורר הכרחי, או שתוציאהו לתרבות רעה. אבל עם נעלה וגוי קדוש ראוי הוא שיחיה חיים של הרחבת הדעת, לא על הלחם לבדו כ״א על כל ברכת ד׳, חיי התענוג הנלקח לתעודת רוממות הנפש, הוא מרומם גוי. ע״כ לאות על מצב ישראל הרם שלסוף כל סוף יגיעו אליו, באה ההבטחה כי ארצם תהי׳ ברוכה ארץ זבת חלב ודבש. ובזאת נתבשרו האבות שיהיו בניהם אנשים רמי מעלה, שברכת ד׳ הרוחנית תתגבר בהם ע״י חיי השלוה והעידון. אע״פ שבאשמת הדורות שהרעו בחירתם נתקיים בעוננו "ויאכל וישבע וידשן ופנה אל אלהים אחרים", מ״מ זאת היא מחלה עוברת, ויתעכל הרע ע״י צירוף הגליות וכור הצרות שעברו עלינו. אבל הגוי שנוצר לגדולות ישאר על אופיו, להיות מלא זיו החיים, ועם הנוצר לחכמה ודעת להפיץ אורה ובינה רבה בעולם, אי אפשר לו שיחיה חיים של צמצום באין דבר המרחיב דעתו. ע״כ זבת חלב ודבש היא גזרה להקיש על יתר נועם החיים כפי הדרוש לנפש גדולה של עם הוגה דעות ופונה רק למעלה. וכן אמרו חז״ל[2] שדבש וכל מיני מתיקה מרגילין את הלשון לת״ת. ע״כ יסוד ארץ זבת חלב ודבש שנשבעת לאבותינו אינו מציין רק את הריבוי הכמותי של העושר החומרי שעדיין אין בו מפורש היתרון של העם הצריך לברכה זו, כ״א היתרון האיכותי שתתן טוב בפירות, כלומר טעם נאה וערב מעדן את הנפש ומשמחה. וזהו דבר גדול ועקרי בעם אשר פנייתו היותר אדירה היא לשלמותו הרוחנית, השכל וידע את ד׳, שזאת היתה מגמת שבועת ה׳ לאבות.